

متن ویراسته و شرح کامل تاریخ جهانگشای جوینی

فاطمه ستاری

تاریخ جهانگشای جوینی از مهم‌ترین کتاب‌هایی است که در تاریخ مغول و فتوحات چنگیزخان نوشته شده است. ادیب و مورخ نامدار قرن هفتم، علاءالدین عطاملک محمد بن محمد جوینی (۶۲۳-۶۸۱ هـ.ق)، به سبب حضور در دستگاه منکوقان و اشتغال به عمل دیوانی در تشکیلات حکومتی، آشنایی دقیقی با حوادث روزگار و همچنین احوال خاندان چنگیزخان داشته و تحریر او از تحولات سیاسی و جنگ‌های لشکر مغول، در زمره دقیق‌ترین روایت‌هایی است که از تاریخ مغول شده است؛ تا جایی که تقریباً کتابی را نمی‌توان همسنگ آن شمرد، مگر تاریخ بزرگ جامع‌التواریخ؛ البته «اهمیت تاریخ جهانگشای فقط به جنبه تاریخی آن محدود نمی‌شود. تاریخ جهانگشای قطعاً یکی از بهترین نمونه‌های نثر مصنوع فارسی است که به مقتضای نثر منشیانه، به آرایه‌های لفظی و معنوی، مجاز، استعاره، و دیگر فنون بدیعی و بلاغی آراسته است و ابیات عربی و فارسی و آیات و احادیث و امثال در جای‌جای آن به زیبایی هرچه تمام‌تر نشسته است. علاوه بر این، کتاب تاریخ جهانگشای مجموعه‌ای ارزشمند از فرهنگ و تمدن ایرانی - اسلامی و حاوی نکات بسیار برجسته در حوزه مسائل سیاسی و اجتماعی است» (مقدمه کتاب).

از این کتاب ارزشمند تصحیحی منقح و بسیار ارزشمند از علامه فقیه، محمد قزوینی، چندین سال پیش چاپ شده است که تاکنون معتبرترین متن این اثر به شمار می‌رود. در یکی دو سال اخیر نیز چند چاپ کامل و ناقص به اسم شرح و تصحیح از این کتاب چاپ شد، اما هیچ‌کدام مورد اقبال صاحب‌نظران حوزه ادبیات واقع نشد.

کتاب متن ویراسته و شرح کامل تاریخ جهانگشای جوینی، اخیراً توسط نشر علم منتشر شده است. استاد گرامی، آقای دکتر احمد خاتمی، در ویرایش و شرح این کتاب همان متن تصحیح‌شده مرحوم علامه قزوینی را اساس قرار داده و تمام کلمات و عبارات مشکل، امثال و اقوال و ابیات عربی و نیز اعلام متن را توضیح داده و شرح کرده است. بنا بر آنچه در مقدمه کتاب آمده، این ویرایش و شرح از متن تاریخ جهانگشای جوینی دارای چند ویژگی است و شارح، خود آنها را برشمرده است:

- * تاریخ جهانگشای جوینی؛ متن ویراسته و شرح کامل (۳ جلدی)
- * علاءالدین عطاملک محمد بن محمد الجوینی
- * بر اساس نسخه علامه محمد قزوینی، به اهتمام دکتر احمد خاتمی
- * چاپ اول، تهران: نشر علم ۱۳۸۷

۱. اساس کار، نسخه مصحح مرحوم علامه قزوینی است و برای استفاده از نسخه قزوینی و استناد پژوهشگران بدان، متن مصحح ایشان بی کم و کاست در این مجموعه گنجانده و شماره صفحات نسخه قزوینی داخل [ ] ضبط شده است؛ به گونه‌ای که محققان می‌توانند با دقت در متن و بر اساس شماره‌های مندرج در [ ]، به صفحات نسخه قزوینی دست یابند یا به آن ارجاع دهند.

۲. پاورقی‌ها و نسخه‌بدل‌های نسخه قزوینی، که با شماره‌هایی داخل ( ) مشخص شده، عیناً تحت عنوان «پیوست شماره سه» به پایان هر جلد انتقال یافته است؛ به گونه‌ای که محققان می‌توانند با تطبیق شماره پاورقی و صفحه نسخه قزوینی، به پاورقی موردنظر خود دست یابند.

۳. حواشی و تعلیقات علامه قزوینی نیز عیناً و بر اساس شماره صفحات، در «پیوست شماره یک» در پایان هر مجلد آمده است.

۴. در رسم‌الخط متن، تا حد امکان شیوه متداول معاصران اختیار شده است و با آنکه ضبط بعضی از کلمات به صورت نسخه اصلی، نوع نگارش و تلفظ کلمات در عصر نویسنده و کاتب را نشان می‌دهد، برای سهولت در خواندن و رعایت حال دانشجویان، که مخاطبان اصلی این کتابند، شیوه جدید بر شیوه پیشینیان ترجیح داده شد و در همه جا، «ها» جمع و کلمات مرکب تا آنجا که مقدور بود و منطقی، جدا شده، «آنک» به «آنکه» و «چنانک» به «چنانکه» و «کی» به «که» و ... تغییر یافته است.

۵. در صورتی که احتمال خواندن کلمه‌ای ناخوانا در متن به صورت خوانا وجود داشته است، شارح احتمال موردنظر را به نقل از علامه قزوینی یا خود، در پاورقی آورده و دخل و تصرفی در متن ننموده است.

۶. برای آنکه دانشجویان گرامی و علاقه‌مندان به مطالعات تاریخی و ادبی بتوانند با دوره مغول بیشتر آشنا شوند، گزارش مختصری از تاریخ وقایع و اتفاقات دوره مغول و چگونگی اوضاع و احوال علما و ادبای این دوره، با بیانی ساده و به سبیل ایجاز، در آغاز جلد اول ارائه شده است. در تألیف این بخش، علاوه بر تاریخ جهانگشای، از جامع‌التواریخ رشیدالدین فضل‌الله و تاریخ مغول، تألیف عباس اقبال آشتیانی، تاریخ مغول در ایران، اثر برتولد اشپولر، تاریخ دولت خوارزمشاهیان، از ابراهیم قفس‌اوغلی استفاده شده است. منابع دیگر هم در جای خود معرفی شده‌اند.

۷. گرچه مقدمه جامع و عالمانه علامه قزوینی بر مجلدات تاریخ جهانگشای خواننده را از خواندن کتاب‌ها و مقالات دیگر درباره جویی و تاریخ جهانگشای او بی‌نیاز می‌کند، لیکن به دلیل طولانی بودن مقدمات، به‌ویژه مقدمه جلد اول، و نوع و سبک نگارش مطالب، مختصری نیز درباره جویی، تاریخ جهانگشای و شیوه نگارش آن، تهیه و در آغاز جلد اول نگاشته شد تا دانشجویان بتوانند با سهولت بیشتر، با کتاب جهانگشای، نویسنده و جنبه‌های ادبی و ویژگی‌های سبکی آن آشنا شوند؛ با این حال، به دانشجویان عزیز توصیه می‌شود از مطالعه مقدمات مرحوم علامه قزوینی غفلت نورزند.

۸. در صورت لزوم، تلفظ بعضی از لغات و ترکیبات و اعلام اشخاص و امکان با حروف لاتین و به صورت آوانگاری و در غیر این صورت،

تلفظ آنها با حرکت‌گذاری در متن کتاب مشخص و برای یافتن معانی مناسب، به معتبرترین و مشهورترین فرهنگ‌های فارسی، عربی، ترکی و مغولی مراجعه شده است. با این حال، تلفظ و معنی بعضی از کلمات محل تردید است، که با علامت (?) نشان داده شده‌اند. منابع مورد استفاده برای معنی هر یک از لغات و اصطلاحات - در صورت نیاز - با علایم اختصاری معلوم شده و جدول نشانه‌های اختصاری منابع و مآخذ در آغاز جلد نخست آمده است.

۹. ذکر منابع و مآخذ ابیات و مصاریع و امثال و حکم، تا آنجا که مقدور بود، از تحقیقات علامه قزوینی استخراج و در پاورقی، بعد از ترجمه عبارات نقل و با علامت (ق) نشان داده شده است. مآخذ بعضی از ابیات نیز بر اساس دو مقاله از همکار دانشمندم، جناب آقای دکتر سعید واعظ (چاپ‌شده در فصلنامه زبان و ادب دانشگاه علامه طباطبائی)، که گزارش تحقیقات ایشان در خصوص بعضی از مآخذ و منابع ابیات جلد اول و دوم است، نقل و با نام (واعظ) بعد از ترجمه ابیات ضبط شده است. مواردی جز اینها نیز نتایج جست‌وجوی نگارنده است. علاوه بر این، در ترجمه برخی از ابیات از مقالات انتقادی استادان محترم، آقایان علیرضا ذکاوتی قراگوزلو، دکتر رضا انزلی‌نژاد و دکتر محمود شکیب بر کتاب شرح مشکلات تاریخ جهانگشای استفاده شده است. ۱۰. پژوهشی نیز در مآخذ احادیث مندرج در تاریخ جهانگشای صورت گرفت که گزارش نتایج آن در پیوست شماره دو در پایان هر مجلد آمده است.

۱۱. به منظور بهره‌برداری بهتر و بیشتر پژوهشگران، فهرست‌هایی از آیات و ابیات و امثال و مصاریع و ... به انضمام فهرستی از واژگان تعریف‌شده در متن، تهیه و به مجموعه اضافه شده است. « کتاب در سه جلد و هر جلد در چند بخش سامان یافته است:

۱. پیشگفتار (در جلد اول)
  ۲. درباره تاریخ جهانگشای (در جلد اول)
  ۳. مقدمه قزوینی بر جلد اول از تاریخ جهانگشای، و در جلد دوم و سوم، مقدمه همان جلد‌ها از علامه قزوینی آمده است.
  ۴. تاریخ جهانگشای جویی (در جلد اول)
  ۵. متن کتاب (در متن کتاب، توضیحات و شرح مشکلات متن، در پایین هر صفحه آمده است).
  ۶. پیوست‌ها، شامل: ۱. توضیحات در بیان نسبت بعضی از ابیات مذکور در جهانگشای به قائلین آنها؛ ۲. بررسی منابع و مآخذ احادیث؛ ۳. حواشی علامه قزوینی؛ ۴. حاشیه در خصوص تاکور (در جلد اول).
  ۷. فهرست‌ها، شامل: آیات، ابیات عربی، مصرع‌های عربی، امثال عربی، عبارات عربی، ابیات فارسی، مصرع‌های فارسی، امثال فارسی، اعلام اشخاص، اماکن و قبایل.
  ۸. راهنمای تعلیقات، شامل: فهرست لغات معنی‌شده در حواشی پای صفحات.
- * در پایان جلد سوم نیز علاوه بر بخش‌های مذکور، فهرست منابع و مآخذ مورد استفاده مرحوم علامه قزوینی در تصحیح کتاب و نیز مآخذ استفاده‌شده در شرح و توضیح متن، آمده است.